

Nujnost epistemološkega zloma in nadprepadnega mišljenja

Sodobnost Ukrajine s koncepti Boaventure de Sousa Santosa

Abstract

The Necessity of the Epistemological Break and Post-Abysal Thinking

Modern Ukraine through the Concepts of Boaventura de Sousa Santos

The article relies on Santos's book *Epistemologies of the South*, in which he shows how modern humanity is not conceivable without modern sub-humanity, and on his consideration of the epistemological breakdown and post-abysal thinking as means of moving away from this position. Abysal thinking and societal fascism are defined in the first two sections of the article, where the foundation of the epistemicide is explained as well. The next section, however, illuminates how abysal lines and fascism are realized in the case of Ukraine, a country that has been subjected to a civil war since 2014 and exempted from scientific, political, media, etc. discussions—waiting for the unravelling of the "natural state", but simultaneously subject to constant external interventions and military mediation. The article explains how the global North sets itself on the side of societal fascism, how it strengthens and exacerbates it, and points to the necessity of the epistemological break and post-abysal thinking as a possible radical answer, suggesting a different future for not only Ukraine, but the rest of the world as well.

Keywords: Boaventura de Sousa Santos, abysal thinking, epistemologies of the South, societal fascism, epistemological break, Ukraine, subaltern cosmopolitanism

Marta Gregorčič holds a PhD in sociology and is a researcher at the Faculty of Arts, University of Ljubljana. (marta.gregorcic@ff.uni-lj.si)

Manca Marolt holds BA degrees in Russian studies and pedagogy and andragogy. She is currently an MA student at the Faculty of Arts, University of Ljubljana. (manca.marolt@gmail.com)

Povzetek

Besedilo se opira na Santosovo monografijo *Epistemologije Juga*, v kateri avtor dokazuje, kako se sodobno človeštvo utemeljuje na sodobnem podčloveštvu ter za izhod iz tega položaja preiščuje o nujnosti epistemološkega zloma in nadprepadnega mišljenja. Prva dva razdelka članka opredelita razumevanje sodobnega prepadnega mišljenja in družbenega fašizma ter pokazeta, kako se je

epistemicid sploh zasnoval. Naslednji razdelek pa osvetli, kako se prepadnost in fašizem kažeta na primeru Ukrajine, države, ki je od leta 2014 v državljanski vojni ter izvzeta iz znanstvenih, političnih, medijskih idr. obravnav – čakajoč na razplet »naravnega stanja«, a hkrati tudi prežeta z nenehnimi zunanji intervencijami in vojaškim posredovanjem. Besedilo razstira, kako se globalni Sever postavlja na stran družbenega fašizma, kako ga krepi in oplaja, ter opozori na nujnost epistemološkega zloma in nadprepadnega mišljenja kot še mogočega radikalnega odgovora, ki nakazuje drugačno prihodnost tako za Ukrajino kot tudi za preostali svet.

Ključne besede: Boaventura de Sousa Santos, prepadno mišljenje, epistemologije Juga, družbeni fašizem, epistemološki zlom, Ukrajina, uporniški kozmopolitanizem

Marta Gregorčič je doktorica sociologije in raziskovalka na Filozofski fakulteti Univerze v Ljubljani. (marta.gregorcic@ff.uni-lj.si)

Manca Marolt je diplomirana rusistka ter pedagoginja in andragoginja, trenutno opravlja magistrski študij na Filozofski fakulteti Univerze v Ljubljani. (manca.marolt@gmail.com)

Uvod

Besedilo se opira na dva temeljna koncepta portugalskega sociologa in pravnika Boaventure de Sousa Santosa, ki ju je celostno predstavil v svojem delu *Epistemologije Juga* (2014), pred tem pa tudi v nekaterih drugih delih (Santos, 1995; 2002; 2007; 2009). Naslednji dve poglavji tako opredeljujeta *prepadno mišljenje* in *epistemicid*. Santos namreč ugotavlja, da brez prehajanja obeh konceptov ni možnosti za širše družbene spremembe, niti za prihodnost, ki pa jo sodobnost, če ne želi pristati na vseprisoten družbeni fašizem¹, brezizhodno potrebuje. Avtor tako v svojih premislekih stavi na nujnost epistemološkega zloma ter na nadprepadno mišljenje. Oba koncepta se namreč kažeta kot preišljen in smotrni, nedvomno pa tudi radikalen izhod iz novodobnih kriz, razrasta političnega in družbenega fašizma, hkrati pa tudi kot odgovor na postkolonialno in postimperialno obdobje neoliberalizma, ki temelji na epistemicidu, medtem ko je družbeni fašizem, kot bo predstavljeno v naslednjih dveh poglavjih, že sodobna realnost tako globalnega Juga kot Severa.

Zato v nadaljevanju osvetliva primer Ukrajine, ki se je v zadnjih letih znašla sredi državljskih vstaj, vrenj in vojne. Na ukrajinsko situacijo pogledava prek Santosove prepadne matrice, ki je za naju orodje za razumevanje ujetosti, izvzetosti in brezizhodnosti. Na podlagi osvetlitve tega primera pa razmišlja o morebitnih izhodih, ki nam jih lahko ponudita novo razumevanje in nov pogled. S prispevkom po eni strani nakaževa, da je bilo razumevanje oktobrske revolucije kot tudi poznejše Sovjetske zveze oz. sovjetskega bloka vedno znova potisnjeno na drugo stran črte – v paradigmo prisvajanja in nasilja, med tako imenovane »brezpravne divjake«, ki je sicer zaznamovala kolonialna ozemlja in globalni Jug. In kako je na tej strani črte, ki naj bi jo posebej »civiliziran Zahod« in kjer naj bi vladala

---

¹ Koncept družbenega fašizma, o kakršnem razmišlja Santos, bo natančno predstavljen v tretjem razdelku tega članka, pod naslovom *Družbeni fašizem: človeštvo in podčloveštvo*.

paradigma regulacije in emancipacije, zavladal epistemicid nad vsem, kar bi lahko bilo antikapitalistično, seveda tudi nad tistim, kar se je opredeljevalo za komunistično oz. socialistično, še zlasti pa nad vsem, kar se je znašlo med neuvrščnim, staroselskim, prvobitnim, avtohtonim, domorodnim, mitološkim, subjektivnim, izkušnjskim itn.

Četudi je Rusija kulturno, zgodovinsko, geografsko, jezikovno in politično vedno pripadala Evropi in Zahodu, je bila iz nje/ga večkrat tudi izvzeta, s čimer se je zahodnjaški univerzalizem sploh lahko utemeljeval. Prepadna ločnica, ki se je nakazala z oktobrsko revolucijo, se je poglobljala vse do danes in je, kot dokazuje Ščipkov (2014), zdaj postavljena kar po sredini Ukrajine. Ta država, ki je bila do leta 1991 del Sovjetske zveze, do nedavnega ni zaslužila perspektive paradigme metropolitanske strani črte, saj je bila umeščena v osvraženo in demonizirano Rusijo. Ko pa se je le pokazala koristna za gospodarske, finančne in vojaške potrebe ZDA, EU in preostalega Zahoda, so jo bili ti pripravljeni sprejeti le pod pogoji prisvajanja in nasilja.

Sodobni konflikti, kot smo jim priča v Ukrajini in na številnih drugih območjih, nam kažejo, kako se univerzalistična zahodnjaška racionalnost, ki jo poganjata evropocentrična znanost in pravo, odkrito postavlja na stran družbenega fašizma (finančno, vojaško, politično, ekonomsko, diskurzivno itn.).² Vendar pa kljub dihotomni realnosti univerzalistične zahodnjaške epistemologije stvari in razmerja vendarle niso črno-bela ali enoznačna. Kot ugotavlja Santos (2014), smo v zadnjih štiridesetih ali celo petdesetih letih priča tektonskim premikom, ki majajo obe strani prepadnega mišljenja. Prepadna matrica ni več stabilna, kar pomeni, da »brezpravni divjaki« vstopajo v metropolitanske družbe, z njimi pa tudi paradigma prisvajanja in nasilja. Navidezni red, ki ga je vsiljevala in obvladovala matrica prepadnosti z vidnimi in nevidnimi realnostmi, se lomi na obeh straneh črte. S tem pa se odpirajo možnosti za mračnjaške in nazadnjaške sodobnosti, kot tudi možnosti za progresivne, emancipatorne in protihegemonске prihodnosti.

Prepadno mišljenje, epistemicid in uporniški kozmopolitanizem

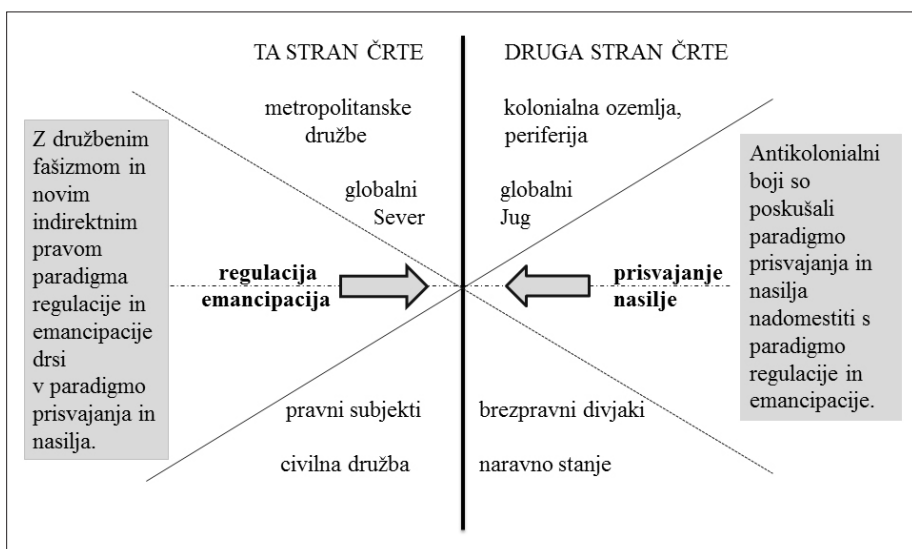
Santos trdi, da je sodobno zahodno mišljenje prepadno mišljenje, ki je »sestavljeno iz vidnih in nevidnih razlik, pri čemer so nevidne podlaga vidnim« (Santos, 2014: 118). Nevidne razlike so vzpostavljene skozi globalne prepadne črte, ki delijo družbeno realnost na to stran črte, ki se nanaša na metropolitanske družbe oz. globalni Sever, in na drugo stran črte, ki se nanaša na kolonialna ozemlja oz.

---

² Evropocentrična znanost je pomembna, ni pa edina, trdi Santos (2014). Hkrati pa je edina, ki je podrejena evropskemu univerzalizmu in izključevalna do vsakršnega preizpraševanja in zavedanja nepopolnosti znanj in vedenja, ki ga inkorporira.

globalni Jug. »Prepadne črte delujejo tako, da druga stran črte izgine kot pomembna realnost, postane neobstoječa in je resnično proizvedena kot neobstoječa.« (Santos, 2014: 118) Vsaka stran črte ima svoj organizacijski princip. Na tej strani črte deluje paradigma »regulacije in emancipacije«, na drugi strani črte pa paradigma »prisvajanja in nasilja« (Santos, 1995; 2007; 2009; 2014; 2016). Na tej strani črte delujejo pravni subjekti in civilna družba, drugo stran črte pa vzpostavljajo brezpravni divjaki oziroma objekti človekovih pravic in naravno stanje.

Za prepadno mišljenje, je najbolj značilna nezmožnost predstavljanja, da obe strani črte obstajata sočasno. »Hegemonsko oko, ki se nahaja v civilni družbi, razglasi naravno stanje kot neobstajajoče. Sedanjost na drugi strani črte je nevidna, ker je rekonceptualizirana kot nepovratna preteklost te strani črte.« (Santos, 2014: 122) »Hegemonski stik spreobrne sočasnost v preteklost,« da se lahko naredi prostor za »eno samo homogeno prihodnost« (Santos, 2014: 122). S tem razumevanjem pa zahodna sodobnost tako ne pomeni opustitve naravnega stanja in prehoda k civilni družbi, »temveč pomeni hkratno obstajanje obeh – civilne družbe in naravnega stanja, ki pa sta ločena s prepadno črto.« (Santos, 2014: 122) Negacija enega dela človeštva je žrtev, od katere je odvisna potrditev drugega – univerzalnega dela človeštva. »Sodobno človeštvo torej ni predstavljivo brez sodobnega podčloveštva.« (Santos, 2104: 124)

Prepadno mišljenje – navidezne prepadne črte (Gregorčič in Marolt po predlogi Santos, 2014)

Santosov globalni Jug ni mišljen geografsko, temveč epistemološko in pravno, saj je metafora za sistemsko in nepravilno trpljenje ljudi, ki sta jim ga povzročila globalni kapitalizem in kolonializem, ter za vse protihgemonske upore (Santos,

1995; 2007; 2014; 2016). Globalni Jug, ki ga ima v mislih Santos, je antiimperialni Jug, v katerega se vpisujejo brezpravni, izključeni, marginalizirani in »neobstoječi«, torej tudi tisti z globalnega Severa, kot so prekarni delavci, begunci, migranti, izbrisani, manjšine, marginalizirani, diskriminirani po spolu, spolni usmeritvi itn. V antiimperialni globalni Jug se vpisujejo tudi njihova znanja, vedenja, mišljenja, verjetja, izkušnje, poskusi uporov, bitke za življenje, preživetje, njihove subjektivne aspiracije itn., vse tisto, kar je bilo izpostavljeno epistemicidu (Santos, 1995; 2005; 2007; 2014; 2016). Najbolj izpopolnjena manifestacija prepadnega mišljenja pa sta po Santosu sodobno znanje³ in pravo⁴. Prav na podlagi pravnih in epistemoloških prepadnih konceptov avtor ugotovi, da »napetost med regulacijo in emancipacijo, ki velja na tej strani črte, ni v nasprotju z napetostjo med prisvajanjem in nasiljem, ki velja na drugi strani črte« (Santos, 2014: 122). »Medtem ko je logika regulacije in emancipacije nepredstavljiva brez osnovnega razlikovanja med zakonom ljudi in zakonom stvari, pa logika prisvajanja in nasilja na drugi strani prepozna le zakon stvari, tako človeških kot nečloveških stvari.« (Santos, 2014: 123)

Če je zgodovinsko gledano teritorialna lokacija druge strani črte sovpadala s kolonialnim območjem, pa danes prepadne črte še vedno obstajajo, kot so obstajale v kolonialnem obdobju. A to ne pomeni, da so ostale fiksne. »Historično so se te črte spreminjale, vendar so v vsakem danem zgodovinskem trenutku fiksne in močno nadzorovane in nadzirane.« (Santos, 2014: 124) Santos ugotavlja, da so prav v zadnjih šestdesetih letih globalne črte doživele dva močna tektonska pretresa. Prvi se je zgodil z antikolonialnimi boji. Druga stran črte se je povzdigovala proti radikalni izključitvi, saj so se ljudje, izpostavljeni paradigmi prisvajanja in nasilja, organizirali in zahtevali pravico do vključitve v paradigmo regulacije in emancipacije. »Nekaj časa se je zdelo, da se je paradigma prisvajanja in nasilja iztekla, hkrati z njo pa tudi prepadna ločnica,« (Santos, 2014: 124) vendar se to, kot so pokazale postkolonialne študije, teorije svetovnega sistema in teorije odvisnosti, ni zgodilo.

Drugi pretres prepadnih črt, ki je v teku od sedemdesetih in osemdesetih let prejšnjega stoletja in torej sovpada z neoliberalizmom, se giblje v nasprotno smer

---

³ Prepadno mišljenje znanosti podeljuje monopol univerzalnega razlikovanja med resnico in neresnico, in to v škodo filozofije in teologije. Na delu je nevidna prepadna črta, ki ločuje znanost, filozofijo in teologijo na eni strani od vseh drugih znanj, ki so neizmerljiva za soočanje z znanstvenimi metodami resnice in z njihovimi priznanimi tekmeči na področju filozofije in teologije na drugi strani (Santos, 2014).

⁴ Na področju prava je ta stran črte določena s tem, kar šteje kot legalno ali ilegalno glede na uradno državno ali mednarodno pravo. Ta dihotomija pa izključuje celotno družbeno ozemlje, kjer bi bilo to razlikovanje nepredstavljivo kot organizacijski princip, in ga definira kot ozemlje brezpravnosti. Nevidna prepadna črta, ki ločuje področje prava od področja brezpravnosti, je podlaga vidnemu razlikovanju med legalnim in ilegalnim, ki organizira področje prava na tej strani črte. Kot najbolj izpopolnjen primer brezpravnosti Santos navede Guantanamo, ki pa ga vidi v milijonih guantanamov po svetu, ne le v teritorialnem smislu, temveč v radikalni diskriminaciji tako v javni kot zasebni sferi, v getih, v novih oblikah suženjstva, v zaporih, pri otroškem delu itn. (podrobneje glej Santos, 2014: 123–124).

od prvega: »Tokrat logika prisvajanja in nasilja pridobiva moč v škodo logike regulacije in emancipacije do te mere, da se domena regulacije in emancipacije ne le krči, ampak postaja notranje onesnažena z logiko prisvajanja in nasilja.« (Santos, 2014: 125) Zato avtor domneva, da je drugi tektonski premik sestavljen iz glavnega gibanja in temu podrejenega nasprotnega gibanja. Glavno gibanje imenuje »vrnitev kolonialnega in vrnitev kolonizatorja«, nasprotno gibanje pa imenuje »uporniški kozmopolitanizem« (Santos, 2014: 125).

Prvi krak glavnega gibanja, vrnitev kolonialnega, je za Santosa prepadni odgovor na to, kar se dojema kot nevaren vdor kolonialnega v metropolitanska mesta. »Taka vrnitev pride v treh glavnih oblikah: terorist, migrantski delavec brez dokumentov in begunec.« (Santos, 2014: 126) Vrnitev kolonialnega ne zahteva nujno, da naj bo to fizično prisotno v metropolitanskih družbah, zadošča že relevantna povezava z njimi. Kolonialno se vrača v metropolitanske družbe, v mesta, ki so bila prej z mejo določena kot ta stran črte. Tako se prepadno metropolitansko čuti ujeto v prostoru, ki se krči. Na to reagira s ponovnim risanjem prepadne črte, ki mora biti postavljena čim bliže, kot je potrebno za zagotovitev varnosti. Santos nas s tem opozori, da se je čas urejene ločnice med metropolitanskim in kolonialnim končal. Neurejena kartografija pa nujno vodi v neurejene prakse.⁵

Drugi krak glavnega gibanja pa Santos imenuje vrnitev kolonizatorja. Gre za obujanje oblik kolonialnega reda tako v družbah, ki so nekoč že pripadale evropskemu kolonializmu, kot v metropolitanskih družbah. Avtor to poimenuje »novo indirektno pravilo« (Santos, 2014: 128), ki se pojavi, »ko se država umakne od družbene ureditve in so javne storitve privatizirane« (Santos, 2014: 128), torej z neoliberalizacijo države blaginje, ki pa na tej strani črte znova uvaja red, ki je sicer značilen za paradigmo prisvajanja in nasilja. Avtor to novo situacijo poimenuje »vzpon družbenega fašizma« (Santos, 1995; 2007; 2014; 2016), pri katerem gre za »družbeni režim izjemno neenakih razmerij moči, ki dodeljuje močnejši skupini moč nad življenji in preživetjem šibkejše skupine« (Santos, 2014: 128).

Tako se zdi, da se lahko zahodna moderna širi, raste, razvija in utemeljuje samo tako, da krši vsa načela, na katerih je bila historično utemeljena legitimnost paradigme regulacije in emancipacije na tej strani črte. Zato smo danes priča protislovnim in absurdnim situacijam, ki se tudi v ukrajinski situaciji kažejo kot

zmaga družbene regulacije v imenu družbene emancipacije, prisvojitve v imenu osvoboditve, nasilje v imenu miru, uničenje življenja v imenu svetosti življenja, kršenje človekovih pravic v imenu človekovih pravic, družbeni fašizem v imenu politične demokracije, nelegalno plenjenje v imenu pravne

---

⁵ Avtorju se v tem smislu zdi zanimivo opazovati antiteroristično zakonodajo, ki izprazni civilno in politično vsebino temeljnih ustavnih pravic in jamstev. Ker se vse to pojavi brez začasne prekinitve teh pravic in jamstev, »smo priča pojavu nove oblike stanja – stanju izjeme« (Santos, 2014: 128), ki nasprotno kot stare oblike (stanje obleganja ali izredno stanje), omejuje demokratične pravice pod pretvezo njihove zaščite ali celo razširitve.

države, asimilacija v imenu raznolikosti, individualna ranljivost v imenu individualne avtonomije, stvaritev podčloveštva v imenu človeštva ... (Santos, 2014: VIII)

Rešitev iz nakazane matrice prepadnega mišljenja avtor vidi v nasprotnem podrejenem gibanju, v »uporniškem kozmopolitanizmu« (Santos, 2014: 134), in sicer v združevanju vseh zatiranih, ponižanih, diskriminiranih, razvrednotenih, da se uprejo in utrdijo svoja politična zaveznitva v enakem obsegu, kot to počno politične formacije zatiralcev.⁶ Preden pa bo mogoča kakršnakoli postkapitalistična sprememba, se mora prepadno mišljenje najprej končati, s tem pa tudi epistemicid, saj po Santosu (1995; 2007; 2014; 2016) globalne družbene pravičnosti ne bo brez globalne kognitivne pravičnosti in prepoznanja vseh izključenih in izbrisanih, zatorej neobstoječih vednosti, znanj, praks in izkušenj, ki jih je evropocentrična znanost sistematično subvertirala ne le kot neznanstvena, temveč tudi kot neobstoječa.

Družbeni fašizem: človeštvo in podčloveštvo

Santosovo razumevanje družbenega fašizma se približuje Balibarju in Agambenu, ki trdita, da smo priča »diferencialističnemu rasizmu« (Balibar, 2004), to je rasizmu, ki je utemeljen na poudarjanju nepremagljivosti prehajanja kulturnih razlik ter na »abstraktnih antirasizmih« (Balibar, 2004), ki jih sicer generirajo tako dominantni kot dominirani razredi, racionalizirajo pa zlasti intelektualci, ki niso sposobni zapopasti »psiholoških in socioloških zakonov migracijskih tokov« (Balibar, 2004: 120), kar vodi do preventivnih policijskih (in vojaških) ukrepov in izrednih stanj, ki omogočajo »legalen suspenz nekaterih temeljnih človekovih pravic« (Agamben, 2004a; 2004b) in prerastejo v normo oziroma pravilo.

Živimo v družbah, ki so politično demokratične, družbeno pa fašistične [...] Družbeni fašizem ni politična oblika [...], je oblika družbenosti; oblika ekstremne neenakosti v odnosih moči v družbenem življenju. Tako ima najmočnejši del v tem neenakem odnosu vitalno moč nad preostalim delom in njegovimi možnostmi, ali povedano drugače, drugi del je pravzaprav onkraj dosega pravic, saj je pod popolno oblastjo močnejšega [...] Družbeni fašizem je situacija, v kateri oseba, ki živi pod pogoji družbenega fašizma, ni v celoti človek. To so osebe, ki nimajo človekovih pravic, v glavnem zato, ker nimajo *Urrecht*, temeljne pravice, pravice biti človek. To so podljudje. Pravzaprav je naša zgodovina, celotna evropska zgodovina, tista, pri kateri gre koncept

---

⁶ Santosov koncept uporniškega kozmopolitanizma sva tu zgolj nakazali. Več o njem zapiševa v sklepnem poglavju.

človeštva vedno z roko v roki s podčloveštvom. Vedno so skupine ljudi, ki niso popolni ljudje. [...] Kaj pomeni biti nepopoln človek? To je nekdo, ki ga veže več dolžnosti kot pravic. In zato v našem današnjem svetu večina ljudi ni subjekt človekovih pravic, temveč so objekti naših diskurzov o človekovih pravicah. Kajti nimajo te popolne človečnosti, prek katere bi bili upravičeni do človekovih pravic glede na konvencionalno razumevanje človekovih pravic [...] Begunci v Evropi danes niso popolni ljudje; živijo pod družbenim fašizmom [...] Glede na to, kako jih obravnavajo, niso popolni ljudje. Živijo v permanentnem stanju izjeme. (Santos, 2016)

Po Santosu je na razmah družbenega fašizma v zadnjih šestdesetih letih vplivalo zlasti podrejanje različnih vidikov družbenega življenja in družbenih odnosov zakonitostim tehnologije in tržne logike, saj ideologija neoliberalne globalizacije zagovarja uveljavitev tržnih načel na vseh področjih družbenega življenja (Santos, 2002; 2014). Avtor tako loči pet oblik družbenega fašizma: 1. fašizem družbenega apartheida; 2. pogodbeni fašizem; 3. teritorialni fašizem; 4. fašizem negotovosti in 5. finančni fašizem.

Družbeni apartheid se kaže v segregaciji izključenih skozi delitev mest na divja (območja naravnega stanja) in civilizirana območja (območja družbene pogodbe). Prva so pod stalno grožnjo divjih območij, kar se kaže v spreminjanju civiliziranih območij v neofeudalne gradove, v utrjene enklave, ki so značilne za nove oblike urbane segregacije, v zasebna mesta, v zaprte skupnosti. Delitev postaja splošno merilo priljudnosti, ki prečka vse družbene, ekonomske, politične in kulturne odnose in je zato skupno državnim in nedržavnim ukrepom, pri čemer se ustvarja dvojni standardi: »na civiliziranih območjih se država obnaša demokratično, zaščitniško, čeprav pogosto neučinkovito in nezanesljivo«, »na divjaških območjih pa fašistično, kot predatorska država, brez vsakršnega, niti navideznega obžalovanja pri uveljavitvi pravne države« (Santos, 2014: 129).

Pogodbeni fašizem se po Santosu pojavi v situacijah, ko so neenakosti moči med strankami v civilnopравни pogodbi take, da šibkejša stranka, ki je ranljiva in nima alternative, sprejme pogoje, ki jih je uvedla močnejša stranka – kakorkoli despotski ali dragi so že. Ta praksa se odraža zlasti pri privatizaciji javnih storitev, ko se družbena pogodba, ki je prevladovala v produkciji javnih storitev v državi blaginje, zreducira na individualno pogodbo med uporabnikom in ponudnikom privatiziranih storitev.

Tretji, teritorialni fašizem po Santosu nastane, ko

družbeni akterji z močnim dednim ali vojaškim kapitalom stopajo nasproti nadzoru države nad določenim ozemljem, tako da tam delujejo ali pa nevtralizirajo ta nadzor s sodelovanjem ali priganjanjem državnih institucij in s tem izvajajo družbeno regulacijo nad prebivalci ozemlja brez njihove participacije in proti njihovim interesom. (Santos, 2014: 129–130)

Teritorialnemu fašizmu pa je podrejeno tudi civilno prebivalstvo, ki živi na obo-
roženih konfliktnih območjih.

Fašizem negotovosti po Santosu temelji na

diskrecijski manipulaciji z občutkom negotovosti pri ljudeh ali družbenih skupinah, ki so postali ranljivi. Posledica tega je kronična anksioznost in negotovost glede sedanjosti in prihodnosti velikanskega števila ljudi, ki posledično zmanjšajo svoja pričakovanja in so pripravljeni nositi neznansko velika bremena, da bi dosegli najmanjše zmanjšanje tveganja in negotovosti. (Santos, 2014: 130)

Tudi ta oblika fašizma je danes še posebej vidna v procesu privatizacije družbe-
nih storitev, uvoja pa dvojno igro retrospektivnih in prospektivnih iluzij.

Retrospektivne iluzije sestavljajo poudarki spomina negotovosti in neučinko-
vitost državne birokracije pri zagotavljanju družbene blaginje. Prospektivne
iluzije pa, nasprotno, merijo v ustvarjanje pričakovanj varnosti in zaščite, ki
jih daje zasebni sektor, in popolnoma zasenčijo nekatera tveganja in pogoje
za opravljanje storitev. (Santos, 2014: 130)

Zadnja in najbolj kruta oblika družbenega fašizma pa je po Santosu finančni
fašizem. To je vrsta fašizma, ki nadzira finančne trge in je »najbolj pluralistična, ker
so tokovi kapitala rezultat odločitev posameznika ali institucionalnega vlagatelja,
ki pa so razpršeni po vsem svetu in nimajo nič skupnega, razen želje po povečanju
svojega premoženja« (Santos, 2014: 130). Gre za diskrecijsko moč do finančnega
kapitala, ki je dovolj močna, da v nekaj sekundah pretrese gospodarstvo ali poli-
tično stabilnost katerekoli države. Krutost finančnega fašizma je tudi v tem, da je
postal to model in operativni kriterij za institucije globalne regulacije.

Santos (2014: 131) sklene, da »družbeni fašizem kot družbeni režim lahko
soobstaja z liberalno politično demokracijo, saj raje kot da žrtvuje demokracijo za
zahteve globalnega kapitalizma, trivializira demokracijo do take mere, da je ni več
treba žrtvovati za napredovanje kapitalizma.« V tem vidi novo obliko fašizma, ki je
zgodovinsko gledano še nismo imeli, in jo imenuje »pluralistični fašizem« (Santos,
2014: 131). To pomeni, da družbena razmerja postajajo, če ne novo naravno stanje,
pa zagotovo območje med naravnim stanjem in civilno družbo, kjer se družbeni
fašizem širi in cveti z ukrepi, kot so nove vrste prava, ki se pojavlja in ji evfemistično
rečemo mehko pravo. Zato se nam danes dogaja, da nova indirektna pravila ter
novo mehko pravo dovoljujejo, da se konflikti na tej strani črte razrešujejo po nače-
lih, ki so se izvajali na drugi strani črte – torej po paradigmi prisvajanja in nasilja.
S tem pa se prepadnost ni legitimirala le na drugi strani črte, da se je ta stran črte
sploh lahko utemeljevala, temveč tudi na tej strani črte, ki si je zgodovinsko priza-
devala za vzpostavitev reda regulacije in emancipacije.

Prepadnost ukrajinske situacije

Zanimivost ukrajinske situacije, ki jo obravnavava v nadaljevanju, se kaže v več vidikih. Odločilen pa se nama zdi ta, da če nanjo pogledamo s te ali druge strani črte, v obeh primerih govorijo zgolj argumenti v prid družbenega fašizma. Prisvajanje in nasilje, ki je bilo determinirano pod sovjetsko doktrino socializma in je imelo za Ukrajino strahotne posledice (od *golodomora* oz. izstradanja več kot pet milijonov Ukrajincev v času Stalinove kolektivizacije še pred drugo svetovno vojno; v najbrutalnejših oblikah zatiranja nacionalne identitete in zlasti kmečke populacije; ne nazadnje se je v osemdesetih letih zgodil še Černobil), je danes, in to je strašljivo, dokaj preprosto primerjati z evropocentričnimi hegemonskimi prijemi in pristopi, ki so za ceno prostotrgovinskih sporazumov pripravljeni prekoračiti nacionalno, evropsko in mednarodno pravo, pri čemer je cena človeških življenj, ki jih je državljanska vojna v Ukrajini že pokopala, tako rekoč nična. O vojni, v katero so poleg Ukrajincev vpleteni NATO, Rusi, prostovoljci oz. plačanci iz različnih držav (tudi iz držav nekdanje Jugoslavije, kjer se Srbi borijo proti Hrvatom in nasprotno), ni več govora. Kot da bi bil mir, se podpisujejo EU resolucije in memorandumu in vzpostavljajo se nova »sodelovanja« in »integracije« (npr. v NATO). Sedanjost na drugi strani črte (medetnično čiščenje, agresija z vseh strani, neposredni fašizmi) je postala nevidna, saj je rekoceptualizirana kot nepovratna preteklost te strani črte. Kako se je vzpostavila ta enoznačnost in konotativnost prepadnega mišljenja v ukrajinski situaciji?

Šestinštiridesetmilijonska država, žitnica Evrope, prek katere se Evropa oskrbuje s polovico vsega zemeljskega plina, ki prihaja iz Rusije, že desetletja zbuja apetite na različnih straneh. Ukrajina je bila še pred razpadom Sovjetske zveze finančno in gospodarsko zanimiva za EU in za Zahod predvsem zaradi kmetijstva in zemljepisne lege. Razpad Sovjetske zveze in neodvisnost leta 1991 pa sta Ukrajino, podobno kot Slovenijo ob razpadu Jugoslavije, soočili z izzivom nove politične in gospodarske usmeritve. Ukrajinski uradni oligarhičen establišment je prestopal med EU in Rusijo ter se hkrati, podobno kot Slovenija, oziral tudi proti ZDA. V vseh treh primerih (EU, Rusija, ZDA) je šlo za nadaljevanje neoliberalne paradigme, a pri vsaki navezavi v specifikah izbranega partnerja, na katerega bi se država vezala, kot tudi v njihovi romantizaciji. Ob tem Ukrajina ni mogla izključiti zgodovinskih ozadij, ki so kompleksnejša od denimo slovenskega izhoda iz Jugoslavije: Ukrajina je bila zgodovinsko gledano vedno na prepihu konfliktov med Vzhodom in Zahodom; vedno območje prepadne ločnice.

Ujeta v preseku habsburške monarhije in carske Rusije še pred prvo svetovno vojno je prav zaradi oktobrske revolucije izgubila tako rekoč edini pomembni poskus neodvisnosti (leta 1918) ter po vojni padla pod grozljivo Stalinovo diktaturo. Že med prvo svetovno vojno je zadobila vlogo vmesnega prepadnega območja, katerega dele so si delile Poljska, Češkoslovaška, Romunija in Sovjetska zveza, in tako bila nekakšen laboratorij, na katerem so si tako sile antante kot centralne sile (z vsemi prestopanji držav, vojaških sil in posameznikov na tem območju

in v njegovi okolici) prizadevale vzpostaviti čim širše območje prepada med takratnim kapitalizmom in socializmom. Zahod, zlasti Francija, si je prizadeval, da bi bil ukrajinski teritorij zadobil čim širšo ločnico med obema ideologijama – da bi bila možnost nove vojaške konfrontacije (ki se je hitro pojavila z drugo svetovno vojno) čim manjša. Druga svetovna vojna je hitro odprla in še poglobila konflikt ter prestopanja med prebivalci tega območja, ki so se borili na obeh straneh.

Po letu 1991 se je zaostрила polarizacija med državljani zahodnega dela Ukrajine, ki so bili tudi sicer zgodovinsko iz Rusije večkrat izvzeti in kjer je bil ukrajinski nacionalizem še močan, ter vzhodnimi Ukrajinci, ki pretežno govorijo le še rusko in so se tudi v političnih orientacijah kljub zgodovinskemu nasilju vezali na Rusijo. A vendarle se strah etničnega konflikta med rusko govorečimi vzhodnimi in ukrajinsko govorečimi zahodnimi prebivalci države ni materializiral, prav tako pa skrajno desne stranke, ki so podpihovale nacionalizme in rasizme, v nasprotju z večino drugih sosednjih in evropskih držav, vse do leta 2002 v Ukrajini niso uživale vidnejše podpore (Shekovtsov, 2011). Po razpadu Sovjetske zveze je Ukrajina postala tretja jedrska velesila, zaradi česar so se do leta 1999 razreševale dileme med Rusijo in Zahodom. A Ukrajina je že drsela v čedalje večjo finančno odvisnost, liberalizacija gospodarstva pa je bila v primerjavi s Slovenijo še bolj predatorska in stihijska, zato je bila zahteva po novi politiki večkrat izražena, po proevropski politiki pa je decembra 2003 eskalirala z oranžno revolucijo.

Po oranžni revoluciji je bil odstavljen proruski predsednik Viktor Janukovič, ki ga je zamenjal proevropski Viktor Juščenko s premierko Julijo Timošenko. Sledilo je desetletje nestabilnih vlad, ki so se pogajale predvsem z zahodnimi transnacionalnimi organizacijami in EU, a brez vidnih zavez. Korupcija, politična in gospodarska negotovost, velika zadolženost države itn. so državljane vodile v nove množične vstaje decembra 2013, sprva poimenovane Maidan, pozneje pa Euromaidan. Siti političnega preigravanja, plenjenja, korupcije in vedno istih obrazov, so obubožani Ukrajinci in Ukrajinke podobno kot po drugih delih sveta (ne nazadnje tudi v Sloveniji) zahtevali politične spremembe, a njihov upor je pripeljal do državljanske vojne, ki se je na vzhodu države prek referendumov odrazila v razglasitvi neodvisnih območij (Donetskega in Luganskega), ki sta se leta 2014 poimenovala Nova Rusija, medtem ko so se prebivalci Krima⁷ odločili za aneksijo k Rusiji. Čeprav na vojnem območju in kljub popolni blokadi (gospodarski, finančni, socialni itn.) s strani vlade v Kijevu so prebivalci Nove Rusije vzpostavili svojo vlado, ki si prizadeva za samostojno politiko, neodvisno tudi od Rusije.⁸

---

⁷ Polotok Krim ima zaradi ruskih vojaških oporišč, preganjane manjšine (Tatari) in zgodovinske vloge Rusije ter drugih narodov na tem ozemlju številne posebnosti, s katerimi se v Kijevu do leta 2014 niso kaj veliko ukvarjali, saj je na pobudo Hruščova postal del Ukrajine šele leta 1954. Po razpadu Sovjetske zveze pa so ukrajinske oblasti preprečile resen poskus neodvisnosti Krima, ki je leta 1992 postal avtonomna republika s svojo ustavo.

⁸ Harlamov (2015) dokazuje, da je 15. julija 2014 vlada v Kijevu ukinila vse prihodke (plače, pokojnine, otroške dodatke, socialna nadomestila itn.) milijonom prebivalcev Nove Rusije (upokojenecem, sirotam, materam samohranilkam, udeležencem velike domovinske vojne, otrokom invalidom

Euromaidan je pot na oblast utrl Petru Porošenku, politiku, ki je dotlej sodeloval tako v proruskih kot v proevropskih sestavah ukrajinskih vlad in hkrati velja za enega najbogatejših Ukrajincev. Bil je minister za gospodarstvo v času proruskega Janukoviča in soustanovitelj njegove stranke ter zunanji minister in vodja sveta za nacionalno varnost pod proevropskim Juščenkem. Same politične figure se torej po letu 2013 niso zares spremenile, četudi so pristopile nove stranke. Vendarle pa je nova oblast 27. julija 2014 končno podpisala prostotrgovinski sporazum med Ukrajino in EU, za katerega si je EU prizadevala skoraj desetletje, medtem ko so zahodni apetiti po Ukrajini segali že v leto 1991. Po letu 2014 Ukrajina podpisuje vse pomembne sporazume s transnacionalnimi organizacijami, četudi ni njihova enakopravna članica, in občasno tudi z Rusijo. Prav kriza leta 2013 pa je pokazala, da so v Ukrajini gojili »prospektivne in retrospektivne iluzije« (Santos, 2014: 130), pri čemer so prebivalci zahodnega dela države (večinoma ukrajinsko govoreči Ukrajinci) imeli predvsem »prospektivne iluzije« (Santos, 2014: 130), medtem ko so prebivalci vzhodnega dela države (in večinoma rusko govoreči) težili k »retrospektivnim iluzijam« z željo, da z novo državo, Novo Rusijo uresničijo državo blaginje glede na aspiracije njenih prebivalcev. Fašizem negotovosti v ukrajinski situaciji pa ni le notranjepolitično pogojevan in realiziran, temveč se kaže zlasti prek diskrecijske manipulacije z občutkom negotovosti pri ljudeh ali družbenih skupinah s strani zunanjih močnih igralcev, kot so EU, Mednarodni denarni sklad, Svetovna banka, NATO in deloma tudi Rusija, četudi je trenutno edina država, ki pomaga prebivalcem vzhodnih območij prebroditi humanitarno katastrofo, v kateri so se znašli.

Ukrajina je izjemno revna država, saj je leta 2016 povprečna mesečna bruto plača znašala 215 evrov, minimalna pa 110, v EU dokumentih pa govorijo o povprečni plači v višini 50 evrov (Evropski parlament, 2016). Ob tem se pri svoji viziji nadaljnjega razvoja sooča predvsem s preigravanjem, kako sanirati obstoječe in nadaljnje dolgove do Mednarodnega denarnega sklada in Svetovne banke (ki znašajo okrog 30 milijard predvidenih posojil plus pretekli nezapadli dolgovi) ter s praznimi deviznimi rezervami, z vojno, ki državo po podatkih ukrajinskega finančnega ministrstva za obrambo za »antiteroristično operacijo« znašajo okoli 96 milijonov evrov na mesec (Mekina, 2014), z njo povezanim notranjim in zunanjim raz/izseljevanjem, lakoto itn. Ne sooča pa se z notranjim in zunanjim fašizmom, ki se generira na političnem podiju Ukrajine in njenih raznovrstnih partneric. Tu namreč v razgreto ukrajinsko notranje politično preigravanje vstopajo tudi različni zunanji akterji, ki se razglašajo za rešitelje iz njenih finančnih, vojaških, gospo-

---

in drugim socialno ranljivim skupinam državljanov). Na podlagi Razglasa predsednika Ukrajine No.875/2014 »O odločitvi Sveta nacionalne varnosti in obrambe Ukrajine s 4. novembra 2014 'O nujnih ukrepih za stabilizacijo socialno-ekonomske situacije v Donecki in Luganski regiji« so ukrajinske banke prekinile vzdrževanje računov, tudi kartičnih, ki so jih odprli za poslovne subjekte, ki upravljajo vse vrste nepremičnin, in za prebivalstvo na ozemlju Donecke in Luganske regije. To je onemogočilo vsakršno poslovanje in življenje na vzhodu Ukrajine, ki se zdaj že leta sooča s humanitarno katastrofo. Vse veje nove oblasti, ki so jo izvolili prebivalci Nove Rusije, pa je vlada v Kijevu kriminalizirala.

darskih idr. kriz: na eni strani Rusija (kot nekdanja in bodoča partnerica, soseda, agresorka in imperatorica; v Novi Rusiji pa jo imajo za zaveznico in podpornico, saj jim je edina pripravljena ponuditi pomoč v času humanitarne katastrofe) in na drugi strani EU, ki tesno sodeluje tudi z drugimi transnacionalnimi finančnimi, trgovinskimi in vojaškimi institucijami ter ob interesih posameznih močnih držav – seveda vsak s svojimi agendami, pogoji in interesi; oziroma vsaka s svojo varianto pogodbenega in finančnega fašizma.

Malo je avtorjev, ki so iz kritične perspektive pogledali na aktualno in akutno ukrajinsko situacijo. Ščipkov (2014) trdi, da je blokovska delitev preprečevala neokolonializem, kot smo mu priča v današnji Ukrajini – torej, da je blokovska delitev vsaj navzven še vedno delovala po paradigmi regulacije in emancipacije. Avtor trdi, da čeprav se je do 20. stoletja ideologija evropskega kolonializma okraševala z romantičnimi izrazi, kot sta »bremena belega človeka« ali »nujnost civiliziranja divjakov«, pa je v času hladne vojne z obeh strani nastopil diskurz o nasprotovanju dveh socialno-političnih »sistemov«, ne pa tudi »dveh kultur« ali »dveh civilizacij«. »Že sam obstoj politične alternative, čeprav grozljive (sovjetske), je zahteval uporabo bolj ali manj 'spodobnega', sublimiranega jezika.« (Ščipkov, 2014: 255) Po razpadu sovjetskega bloka pa se je »liberalni mainstream vrnil k doktrini odkritega in ne gospodarsko zamaskiranega kolonializma«, tudi z neposrednim »nasprotovanjem civilizacij« po vzoru Huntingtona (ibid.). S ponovno uveljavitvijo starega jezika, prevedenega v jezik političnih pojmov 21. stoletja, lahko govorimo tudi o zaostritvi in arhaizaciji semantike liberalnega diskurza. Od tukaj pa je, pravi Ščipkov (2014), le še pol koraka do idej kulturne izključenosti in biološke večvrednosti. Avtor z analizo neoliberalnega diskurza ugotavlja, da ima ta veliko več skupnega z ideologijo fašizma kot s komunistično doktrino, z arhaično idejo »civilizacije in barbarstva«, ki je že pri starih Rimljanih zarisovala samoumevno ločnico: vsem je bilo jasno, kdo so barbari, kje živijo, od kod lahko pridejo –, kar se je po zlomu Sovjetske zveze in z ekspanzijo neoliberalizma na Vzhod začelo kazati v Jugoslaviji, pozneje pa v Afganistanu, Iraku, Libiji in Siriji. Ne nazadnje pa so bili leta 2014 to Rusija in etnični Rusi v Ukrajini.

Te ugotovitve so skladne s Santosovim razumevanjem vrnitve kolonialnega in kolonizatorja ter novih indirektnih pravil, ki notranje onesnažujejo paradigmo regulacije in emancipacije ter jo sprevračajo v paradigmo prisvajanja in nasilja. Ščipkov (2014: 255) trdi, da se »globalna družbena neenakost znova opravičuje s kulturo-rasističnimi doktrinami«, pri čemer novo besedišče ali zamenjava pojma »kulturna manjvrednost« s pojmom »neskladnost z demokratičnimi standardi« težko preslepi in da so evfemizmi proizvod jezika, ne pa politične realnosti. Pri tem pa se nove politične stvarnosti gradijo ob boku z novim jezikom. Medtem ko je bila v Ukrajini, kot trdita Ščipkov (2014) in Harlamov (2015), narejena stava na etnično vojno in genocid etničnih Rusov, ki ju vodijo nasledniki nacionalističnih

idej Stepana Bandere, imenovani banderovci,⁹ ter ukrajinska skrajno desničarska politična organizacija, imenovana Ukrajinski narodni zbor – Ukrajinska narodna samoobramba (UNA-UNSO), je šlo pred tem na Bližnjem vzhodu za enak proces. Za padeč posvetnih »diktatorjev« – v resnici zmerno avtoritarnih voditeljev, popolnoma tipičnih za Bližnji vzhod – so bile uporabljene najbolj močne fundamentalistične sile. Tako se je za ameriške interese proti Bašarju Asadu v Siriji borila prej ameriškemu politikumu sovražna in teroristična Al Kaida (Ščipkov, 2014).

Pedagog Beljajev (2015) opozarja, da tudi predstavniki ukrajinske vlade prihajajo iz skrajno desnih strank ali organizacij, in na njihove skrajne izjave, kot je denimo »Fašistična diktatura je najboljši način za upravljanje države«, ki jo je 4. februarja 2014 izrekel podpredsednik ukrajinske vlade Aleksandar Sič. O znakih fašizma, ki se pojavljajo v sodobni Ukrajini, in kriminalizaciji vseh vej oblasti pišejo tudi Jozef (2014), Glazjev (2014), Kotov in dr. (2016). Samo v tako notranje onesnaženi politični situaciji je EU dosegla prostotrgovinski sporazum z Ukrajino, pri čemer pa ne gre le za to državo, temveč se družbeni fašizem razrašča v širšem geografskem območju, saj zadeva tudi Gruzijo in Moldavijo. Države v regiji so še dodatno politično prepletene, kot dokazuje Harlamov (2015), saj so v vrstah nove ukrajinske oblasti zaposleni obrabi, ki jih išče Interpol (nekdanji gruzinski predsednik Saakašvili, proti kateremu so v njegovi domovini sproženi številni kazenski postopki, je bil do nedavnega vodja Odeške ukrajinske regije; nekdanji gruzinski pravosodni minister Adeišvili, ki je obtožen za ponarejanje v kazenskih zadevah in za okrutno ravnanje z zaporniki v Gruziji, je postal svetovalec ukrajinske vlade itn.). Harlamov dokazuje, da »fašistizacijo Ukrajine namensko snujejo ZDA in zahodni oligarhi za še eno prerazporeditev premoženja« (Harlamov, 2015: 53), torej finančni fašizem (Santos, 2014), s čimer se je država pogreznila v medetnično, medversko in medosebno nasilje. Njegov argument podpira tudi priznanje Obamove vlade, da je leta 2013 ukrajinski opoziciji plačala pet milijard ameriških dolarjev (torej za odstavek demokratično izvoljenega, a proruskega Janukoviča), kar je javno izrekla pomočnica ameriškega državnega sekretarja, pristojna za evropske in evrazijske zadeve, Victoria Nuland, ki jo poznamo zlasti po njeni izjavi »Fuck EU!« (Johnstone, 2014).

Čeprav je Santos (2014) dokazal, da se sodobni družbeni fašizem konstituira na podlagi pravne in epistemološke prepadne ločnice (spomniva: sodobne zakonodaje in sodobne znanosti), pa se ta v primeru ukrajinske situacije kaže kot fašizem družbenega apartheida (Santos, 2014), torej kot odraz etnične diskriminacije in tudi etničnega čiščenja. Ta vidik bi moral biti v naših predstavah bolj ozaveščen, saj smo vendarle doživeli fašizem družbenega apartheida na območjih nekdanje Jugoslavije, kar se še danes kaže zlasti v Bosni in Hercegovini, v Sloveniji pa se

---

⁹ Nova ukrajinska vlada spodbuja »blanderizacijo« Ukrajine, ki se razplamteva že od leta 2012, ko je takratni proevropski predsednik Juščenko posmrtno nagradil Stepana Bandero z nazivom heroj Ukrajine. Ukrajinske oblasti odtlej vneto podžigajo rusofobna razpoloženja, cveti vandalizem – skrunijo se kipi borcev proti fašizmu. Simbolni znak sodobne Ukrajine pa so postali redni shodi ukrajinskih nacistov z baklami pod geslom Stepana Bandere (Harlamov, 2015).

je ta režim vzpostavil z izbrisom več kot odstotka populacije iz registra stalnega prebivanja. Ker pa so prebivalci vzhodne Ukrajine kljub kaotičnim razmeram leta 2014 vendarle organizirali in v skladu s paradigmo regulacije in emancipacije izvedli referendum ter izglasovali neodvisnost od Ukrajine (v novi državi Nova Rusija), bi bilo pričakovati, da jih predstavniki zahodne paradigme pri njihovih demokratičnih in nenasilnih prizadevanjih podprejo; najmanj pa, da pripoznajo nevidnost njihove sedanjosti. Zgodilo se je, kot vemo, nekaj drugega. EU se je z vsemi zahodnimi organizacijami postavila v bran družbenega fašizma, pri čemer se teritorialni fašizem in fašizem družbenega apartheida kažeta kot pogoja za finančni in pogodbeni fašizem.

Gruzinski predavatelj in proučevalec radikalnega desnega ekstremizma, rasizma in populizma v Evropi Cas Mudde dokazuje (v Bogdaškin in Tepluhnin, 2014), da fašistične orientacije aktualne ukrajinske vlade niso naključne oz. preplet negotovih situacij, v katerih se je Ukrajina znašla po letu 2013. Mudde pokaže, da je parlamentarna (vladna) stranka Vseukrajinska zveza »Svoboda« (najprej je delovala kot »Socialnacionalna stranka Ukrajine«, ¹⁰ leta 2004 pa se je preimenovala v »Svobodo«) podobna Hitlerjevi Nacionalsocialistični nemški delavski stranki. Da je bil uradni simbol »Socialnacionalne stranke Ukrajine« runski volčji kavelj (*Wolfsangel*), ki ga je med drugo svetovno vojno uporabljalo kar nekaj nacističnih divizij SS (*Schutzstaffel*) in ki je ohranil svojo priljubljenost med neofašističnimi skupinami po vsem svetu.¹¹ Čeprav je »Svoboda« v zadnjih letih sicer nekoliko zmehčala svojo retoriko, pa Mudde ocenjuje, da je to ena najbolj skrajno desnih strank in da zavzema bolj radikalne pozicije kot večina populističnih desnoradikalnih strank držav EU (v Bogdaškin in Tepluhnin, 2014). Sodeluje s tako odkrito rasističnimi in antisemitskimi organizacijami, kot so grška Zlata zora, Britanska nacionalna stranka, Nacional-demokratska stranka Nemčije in italijanska *Fiamma Tricolore*. Njihov politični program, kot dokazuje Šehovcov (2011: 220), temelji na »antiruski in antikomunistični agendi« ter na graditvi »velike Ukrajine« z žrtvovanjem »družbene pravičnosti« in pridobitve »države blaginje«. Mahnicki, član stranke »Svoboda«, je bil imenovan za generalnega državnega tožilca. Predstavniki še bolj ekstremnega združenja »Desni sektor«, ki vključuje neofašiste in neonaciste vseh vrst, pa je bil imenovan za namestnika sekretarja Sveta za nacionalno varnost in Sveta za obrambo. Vse to je po Muddu tudi razlog za resno skrb EU, ki se z Ukrajino

---

¹⁰ Ena od izjav, ki jo je podal predstavnik te stranke leta 2006 in jo navaja Šehovcov (2011: 214), gre takole: »Glede na perspektive množične degradacije ljudi in celih narodov smo zadnje upanje za belo raso (...) odločno se moramo ločiti od severovzhodnega soseda, ne le zato, ker je agresiven in nas grabi, ampak, najprej zato, ker prinaša v naše življenje, v psihologijo naših ljudi kvalitete, ki se razlikujejo od evropskih vrednot.«

¹¹ Ne glede na vse te okoliščine je bil strankin soustanovitelj Tjagnibok od leta 1998 kar trikrat izbran za deputata Vrhovne rade Ukrajine (leta 2002 je celo bil izvoljen v parlament kot kandidat »demokratskega« bloka »Naša Ukrajina«, vendar je bil dve leti pozneje tudi izključen iz frakcije bloka zaradi antisemitske izjave: »Moskali (etnonim za Ruse, etnostereotip, op. a.) so židovska mafija.«

povezuje brez problematiziranja teh tematik (v Bogdaškin in Tepluhnin, 2014).

Alferov, Belova in Kustova (2014), ki so analizirali parlamentarni govor v nemškem parlamentu glede ukrajinske situacije, ugotavljajo, da je »ukrajinski sindrom zbudil prototipsko geopolitično in kognitivno-psihološko pozicijo Zahoda v odnosu do Rusije, rezultat katere je postala tudi parlamentarna retorika vlada-joče večine nemškega parlamenta, lojalnega političnemu vrhu Evropske unije« (Alferov, Belova in Kustova, 2014: 22). Ugotovili so, da so se na površinski ravni pojavili rusofobni stereotipi, zasnovani na manipulaciji, ki jo ustvari subjektivna postavitev poudarkov in tendencioznosti v izboru dejstev. Prevladujočo vlogo ima ocenjevalna in konotativna leksika. V vročici eristične polemike nekateri nemški parlamentarci navajajo dvomljive in celo smešne argumente, ki le poudarjajo tendencioznost njihovega idejno-motivacijskega kognitivnega mehanizma, na primer: »Brez Ukrajine ni Evropska unija nič vredna.« Ameriški republikanski senator McCain, ki je stopal z opozicijo v času Euromaidana, pa je šel še dlje: »Ukrajina bo naredila Evropo boljše.«

Eden od manipulacijskih trikov iz arsenala eristične retorike je tudi strategija posploševanja, ko prevladujejo oguljene formulacije, ki niso podkrepjene z dokazi, kot so »Putin se ne drži obljub o nevmešavanju, o zaščiti nacionalne suverenosti držav« ali pa »na Krimu ni nikakršne diskriminacije Rusov«. Takšen psevdofaktični diskurz vsiljuje uporabo govornih dejanj, kot so obtožbe, zahteve, ukazi, zanikanja (na primer v nemškem parlamentu so Rusijo obtoževali, da ne dojema več realnosti, da ni zmožna dialoga, da je Rusija dolžna umakniti čete s Krima in začeti dialog, v Ukrajini pa po njihovem mnenju antisemitizma sploh ni, to naj bi bil zgolj stereotip). Kot pokažejo Alferov, Belova in Kustova (2014), se šibkost takega idejnomotivacijskega kognitivnega mehanizma kaže v kontradiktornosti: medtem ko so v nemškem parlamentu zanikali vsakršen nacionalizem ali fašizem v Ukrajini, so nemški parlamentarci hkrati od ukrajinskega premiera Arsenija Jacenjuka zahtevali, da se distancira od radikalnih nacionalistov, ter ga opominjali, naj se ne drži dogovora o razorožitvi nelegalnih nosilcev orožja.

Prepadno mišljenje v ukrajinski situaciji se kaže tudi v zahtevi štiridesetih raziskovalcev (večinoma iz Ukrajine in predstavnikov ukrajinske diaspore), ki so jo oblikovali na znanstvenih seminarjih in konferencah, organiziranih na pobudo Umlanda in Šehovcova o udeležbi skrajno desnih sil v ukrajinskih dogodkih v letih 2013–2014. Gre za zahtevo po monopolizaciji proučevanja tega konkretnega problema, saj naj bi bili samo oni sposobni predstaviti objektivno analizo sodobnega ukrajinskega desnega radikalizma (Bogdaškin in Tepluhin, 2014). Ob tem so isti raziskovalci izrazili skrb o možnostih, da bi »politotehnologi« Kremlja uporabili strahove o Euromaidanu za uresničitev Putinovih geopolitičnih projektov.

Prav tako kot Santos (2014), ki piše, da je negacija enega dela človeštva žrtev, ki pogojuje potrditev drugega dela človeštva, to pa se ima za univerzalnega, tudi Ščipkov (2014: 256) piše, da »takšne vrste kulturno-rasističnih odnosov, kot jih uporablja neoliberalizem, potrebujejo legitimacijo in samoutemeljitev, ki je

mogoča le na nesporni, neizpodbitni podlagi, za to pa je potreben 'nepolnovreden' nasprotnik«, za katerega ne veljajo načela dobrega in zla, torej podčlovek, *der Untermensch*. Ščipkov (2014) pravi, da v Ukrajini vlogo *Untermenscha* igrajo etnični Rusi vzhoda, ki jih privrženci ZDA primerjajo z insekti (konkretno, s koloradskimi hrošči), novinarji pa hočejo zmanjšati to »živino«. Ščipkov omenja tudi novinarja Bogdana Butkeviča, ki je v živo na ukrajinski televiziji (hromadske.tv) izjavil, da je Donbas depresivna regija, v kateri živi divja količina nepotrebni, odvečnih ljudi, ki jih je treba preprosto pobiti. Še pred tem je Julija Timošenko predlagala »sestrelitev osem milijonov Rusov z jedrskim orožjem«. Ščipkov (2014: 256) povzema, da »takšne izjave niso le norma za ukrajinske medije, ampak so že zdavnaj postale vodila dejanj ukrajinske vojske – na primer uničenje stanovanjskih naselij z bombardiranjem in obstreljevanjem«. Evropski in ameriški uradniki to popolnoma odobravajo in se celo zahvaljujejo ukrajinskim oblastem za, kot je izjavila Jen Psaki, »zmerno uporabo nasilja« (Ščipkov, 2014).

Čeprav so v Novi Rusiji že ugotovljena številna dejstva genocida, na primer umori članov določene nacionalne, etnične, religiozne skupine, se v regiji Doneck in Lugansk še naprej izriva lokalno prebivalstvo s kraja prebivanja, proces etničnega čiščenja pa spremlja tudi fizično uničenje (Harlamov, 2015). Po podatkih urada OZN za koordinacijo humanitarnih zadev (v Harlamov, 2015) je v prvih desetih mesecih konflikta na vzhodu Ukrajine od sredine aprila 2014 do začetka februarja 2015 umrlo 5486 ljudi, 12.972 pa jih je bilo ranjenih. Do začetka marca 2015 je bilo 1.800.000 prebivalcev iz Donbasa zaradi vojne prisiljenih zapustiti svoje domove. Ukrajinska vojska je v tej regiji z obstreljevanjem in bombardiranjem porušila več kot 5000 domov in več kot 60 pravoslavnih cerkva, ki pripadajo Ukrajinski pravoslavni cerkvi moskovskega patriarhata, 32 zdravstvenih ustanov je prenehalo delovati, 45 jih je poškodovanih ali porušeni. Onemogočeni so javni infrastrukturni objekti: porodnišnice, otroški vrtci in sirotišnice, domovi za ostarele, osnovne in srednje šole, elektrarne, električni daljnovodi. V številnih mestih Donecka in Luganska je prekinjena telefonska zveza, motena je preskrba z vodo in s plinom. Nešteto ljudi je izgubilo službo, prebivališča in osnovna sredstva za življenje. Po ocenah strokovnjakov OZN je v mestih jugovzhodne Ukrajine delno ali v celoti uničenih 60 odstotkov vseh tamkajšnjih stanovanj. Po priznanju predsednika Porošenka pa je v Donbasu uničene 42 odstotkov industrije in polovica javne infrastrukture (Harlamov, 2015). Na vzhodu Ukrajine (v Novi Rusiji) so z novim kijevskim vodstvom življenjske razmere prebivalstva postale neznosne zaradi socialno-ekonomskih in transportnih blokad.

Sklep

S prispevkom sva pokazali, v kolikšni meri so ukrajinske razmere prišle do skrajnih meja človečnosti, da se je na ukrajinskem ozemlju identificiral podčlovek, *der Untermensch*, s katerim se opravičujeta novodobno etnično čiščenje in fašizem v imenu vzpostavljanja »demokracije« in »skupnega strateškega cilja« zahodnih sil (ZDA in EU). Sodobni zahodni pogled na Rusijo kot demona in edinega krivca za vse gorje v Ukrajini je prepadni pogled, ki legitimira nasilje v imenu paradigme regulacije in emancipacije evropocentričnih politikov in v prid njihovih interesov. Morda je stava zahodne liberalne demokracije na ustvarjanju zunanjega sovražnika tudi na vzhodu Evrope le odgovor na nemoč njene lastne paradigme, torej da bi še lahko delovala po načelih regulacije in emancipacije. Zagotovo pa je stava EU in ZDA v načrtnem ustvarjanju polperifernih con, v katerih se lahko izvajata prisvajanje in nasilje za ponovno prerazporeditev bogastva. Tako se je izvedla invazija na Irak leta 2003 in tako danes poteka sirska vojna. Da je prepadnost ukrajinske situacije kompleksna in se odraža na različnih ravneh, sva dokazovali tako s prepadnostjo, kot se je zarisovala v zgodovinskih dejstvih, kot tudi s sodobnim finančnim in pogodbenim fašizmom zahodnih sil, kar dopolnjujeta še družbeni apartheid in fašizem negotovosti na ukrajinskih tleh. Prav tako sva pokazali, kako skrajnim rusofobnim stereotipom in antisemitskim ter fašističnim izjavam predstavnikov ukrajinskih parlamentarnih strank, ki so del kijevske vlade, pritegujejo ali jih opravičujejo tudi nemški parlamentarci z ocenjevalno in konotativno leksiko. Ne nazadnje pa tudi, kako sami ukrajinski intelektualci prepadnost vzpostavljajo na podlagi določanja, kdo se sploh sme izreči o ukrajinski situaciji in nemirih v času Euromaidana.

Rešitev zarisovanju tovrstnih ločnic prepadnega mišljenja, ki se ne nazadnje manifestira v vojni in nasilju, Santos (2014) vidi v vzpostavitvi novega, nadprepaddnega mišljenja, ki vključuje radikalni prelom s sodobnimi zahodnimi načini mišljenja in delovanja ter zahteva priznavanje vseh vrst znanja in vedenja, ki so bila iz njega izključena, kot tudi krivice, boje in prizadevanje družbenih skupin po spremembah. Če se prepadnemu mišljenju ne bomo aktivno uprli, se bo še naprej reproduciralo ne glede na to, kako izključevalne in destruktivne so prakse, ki jih spodbuja. To pa pomeni tudi, da kritična naloga pred nami ne more biti omejena le na generiranje alternativ, temveč, kot trdi Santos (2014) zahteva alternativno mišljenje o alternativah. Potrebujemo torej novo, nadprepaddno mišljenje, kajti dokler bo prepaddno mišljenje vztrajalo, ni mogoča nobena progresivna postkapitalistična alternativa. Priznavanje vztrajanja prepaddnega mišljenja je za Santosa tako nujen pogoj za začetek razmišljanja in delovanja onkraj njega. Brez takega priznanja bo kritično mišljenje ostalo derivatno mišljenje, ki bo še naprej reproduciralo prepaddne linije ne glede na to, za kako antiprepaddno se bo razglašalo. Nadprepaddno mišljenje pa je, pravi Santos (2014), nederivatno mišljenje in vključuje radikalni prelom s sodobnimi zahodnimi načini mišljenja in delovanja – epistemološki zlom.

V našem času pomeni razmišljati v originalnem smislu razmišljanje iz perspektive druge strani črte – ravno zato, ker je druga stran črte sfera nepredstavljivega v zahodni sodobnosti. Vzpon reda privzajanja in nasilja znotraj reda regulacije in emancipacije je lahko po tej logiki mogoče kritično misliti le, če umestimo naše epistemološke perspektive na drugo stran črte, to je na neimperialni globalni Jug. Nadprepadno mišljenje je tako lahko povzeto kot učenje od Juga skozi epistemologije Juga. Na tej podlagi pa se je mogoče boriti za podrejeni »uporniški kozmopolitanizem« (Santos, 2014). Četudi ima ideja kozmopolitanizma kot univerzalizma, svetovnega državljanstva in zavrnitve političnih in teritorialnih meja že dolgo tradicijo v zahodni kulturi, saj je bila ta ideološka tradicija pogosto postavljena v službo evropskega kolonializma in imperializma, pa se Santosov koncept »uporniškega kozmopolitanizma« nanaša na »aspiracije zatiranih skupin, da organizirajo svoj upor in utrdijo politična združevanja v enakem obsegu, kot so tista, ki jih uporabljajo zatiralci, da jih zatirajo, to je v globalnem obsegu« (ibid.: 134). Uporniški kozmopolitanizem teži k »združevanju družbenih skupin na razrednih in nerazrednih podlagah, tako žrtve izkoriščanja kot tudi žrtve družbene izključenosti, spolne, etnične, rasne in religijske diskriminacije« (ibid.: 135). Ravno zato Santos poudarja, da uporniški kozmopolitanizem ne pomeni poenotenja, splošne teorije družbene emancipacije, ne pomeni kolapsa razlik, avtonomij in lokalnih identitet, temveč daje enako težo načelom enakosti in pripoznavanju razlik.

Čeprav obravnavani primer Ukrajine ne nakaže perspektive uporniškega kozmopolitanizma, pa se sodobna protihegemonška prizadevanja vendarle zarisujejo po vsem svetu v antiavtoritarnih, protipatriarhalnih in drugih horizontalnih in egalitarnih pristopih, ki jih razvijajo najbolj odrinjeni »divjaki« z globalnega Juga. Nedvomno se tudi v ukrajinski situaciji kažejo libertarna prizadevanja vsaj določenih skupin, izpostavljenih domači in tuji okupaciji (osvobodilna gibanja), o katerih pravzaprav ničesar ne vemo, saj za zahodno racionalnost ne obstajajo. Kritičnih pogledov v tem pogledu ne ponujata ne demonizirana ruska in ne privilegirana zahodna stran.

Na globalni ravni gre v najbolj progresivnem in emancipatornem pomenu zatorej brati poskuse prehajanj družbenega fašizma nedvomno pri kurdskih osvobodilnih bojih, ki se v še bolj negotovih in vojaško zaostrenih razmerah, kot je naslikana ukrajinska situacija, borijo za nove oblike politike in življenja. V njihovem vzpostavljanju demokratičnega konfederalizema ter brezdržavne demokracije, ki ju že od začetka devetdesetih let prejšnjega stoletja, zlasti pa v zadnjem desetletju udeležujejo na svojih brazpravniških območjih (Biehl, 2012; Burç, 2016; Il La Cattivo, 2014; Dirik, 2016; Casier in Jongerden, 2012; idr.), bi lahko videli neko možnost za razrešitev ukrajinske situacije. Zlasti za prebivalce vzhodnega dela države, le da se na teh območjih po dostopnih podatkih ne kažejo močne antiavtoritarne politične tradicije, kot so jih v zgodovini razvili Kurdi, in da je na ukrajinskem območju vloga Rusije (na eni strani) in Zahoda na drugi očitno še premočna za nove in neodvisne poskuse brezpravnih ujetnikov vojne cone. Nas pa kurdski demokratični konfede-

ralizem bolj kot na samo preseganje političnih in vojaških dihotomij napotuje k premisleku, kako – četudi v stanju vojne – prebuditi in rekonstruirati najbolj zavrženo in odrinjeno libertarno teorijo, ki prihaja tako iz lokalnega kot tudi iz mednarodnega okolja (Gregorčič, 2017b) – kako snovati epistemologije Juga z medkulturnimi prevodi. To je za regiji Doneck in Lugansk ter njune prebivalce še toliko pomembnejše, saj se je prvotna ideja (Nove Rusije) kmalu razblinila (v idejo Male Rusije) in četudi se od letošnjega poletja govori o novi federativni državi s široko avtonomijo regij, se tovrstne politične odločitve ne zdijo nesprejemljive le v Kijevu, temveč tudi med samimi političnimi akterji obeh regij.

Santos se v svojih razmišljanjih opira zlasti na tista nadprepadna prizadevanja globalnega Juga, ki se že kažejo v obliki »medkulturnih prevodov« (Santos, 2014), ko brezpravni sodelujejo in izmenjujejo svoje izkušnje ter pripoznavajo razlike, ki jih prečkajo. Med take primere nedvomno spadajo zapatistične avtonomne skupnosti in njihovo samoupravljanje ter samodoločanje po letu 1994 (Marcos, 2002; Holloway in Peláez, 1998; Ross, 2002; Ramírez, 2003; Gregorčič, 2005; 2011), solidarnostne ekonomije kmetov brez zemlje, ki denimo v Braziliji rastejo kot samoupravljana območja že od sredine osemdesetih let prejšnjega stoletja; ali pa participativno soupravljanje mest, kot je inovativen in revolucionaren participatoren proračun v Portu Alegru zadnjih desetletij prejšnjega stoletja (glej Abers, 2000; Baiocchi, 2005; Santos, 2005; Goldfrank, 2011; Ross in Rein, 2014) ter druge oblike mikrovlad oz. *microgobiernos barriales* (Ramírez, 2005; Zibechi, 2005; 2006; Gregorčič, 2011; 2017a; idr.).

Nepregledno množstvo samoniklih družbenih realnosti, ki se vzpostavljajo v zadnjih nekaj desetletjih zlasti na globalnem Jugu z »medkulturnimi prevodi«, zarisuje gibanje »uporniškega kozmopolitanizma« (Santos, 2014). Ta se čedalje bolj kaže kot edini izhod iz krize ne le prebivalcem vojnih območij, ujetih v državljanske vojne in humanitarne katastrofe, kot so vsi od sveta pozabljeni na vzhodnih območjih Ukrajine, temveč številnim drugim krajem, mestom in regijam po Evropi in svetu, kjer je paradigma prisvajanja in nasilja dodobra onesnažila paradigmo regulacije in emancipacije in kjer se stanje miru čedalje pogosteje kaže kot stanje permanentne vojne.

Literatura

ABERS, REBECCA NEAERA (2000): *Inventing Local Democracy: Grassroots Politics in Brazil*.

Boulder: Lynne Rienner Publishers.

AGAMBEN, GIORGIO (2004a): *State of Exception*. Chicago: University of Chicago Press.

AGAMBEN, GIORGIO (2004b): *Homo sacer: suverena oblast in golo življenje*. Ljubljana:

Študentska založba.

ALFEROV, ALEKSANDER VLADIMIROVIČ, VALENTINA FEDOROVNA BELOVA IN ELENA

JURJEVNA KUSTOVA (2014): Agonalnost' parlamentskoj komunikaciji (na materiale

- debatov v nemeckom parlamente). *Političeskaja lingvistika* (4): 21–26.
- BAIOCCHI, GIANPAOLO (2005): *Militants and Citizens: The Politics of Participatory Democracy in Porto Alegre*. Stanford, CA: Stanford University Press.
- BALIBAR, ÉTIENNE (2004): *We, the People of Europe? Reflections on Transnational Citizenship*. Princeton, Oxford: Princeton University Press.
- BELJAJEV, GENNADIJ JURJEVIČ (2015): Neonacizm kak model' socializaciji i vospitanija: ugroza gosudarstvennoj bezopasnosti i global'nyj vyzov gumanističeskim obrazovatel'nyh sistemam. *Prostranstvo i Vremja* 1-2: 43–52.
- BIEHL, JANET (2012): Bookchin, Öcalan, and the Dialectics of Democracy. Konferenca *Challenging Capitalist Modernity: Alternative Concepts and the Kurdish Question*. Nemčija: Hamburg, 3.–5. februar. Dostopno na: <http://new-compass.net/articles/bookchin-%C3%B6calan-and-dialectics-democracy> (2. september 2017).
- BOGDAŠKIN, ALEKSANDR ANDREEVIČ IN VJAČESLAV VLADIMIROVIČ TEPLUHIN (2014): Politologi o pravoradikal'nom nacionalizme v sodremennoj Ukraini. *Vlast* (10): 214–220.
- BURÇ, ROSA (2016): *Confederal Kurdistan: The 'Commune of Communes'*. Dostopno na: <http://www.kurdishquestion.com/article/3228-confederal-kurdistan-the-039-commune-of-communes-039> (30. avgust 2017).
- CASIER, MARLIES IN JOOST JONGERDEN (2012): Understanding Today's Kurdish Movement: Leftist Heritage, Martyrdom, Democracy and Gender. *European Journal of Turkish Studies* 14: 2–10.
- IL LATO CATTIVO (2014): *The 'Kurdish Question' ISIS, USA, etc.* Dostopno na: https://endnotes.org.uk/other_texts/en/il-lato-cattivo-the-kurdish-question (12. avgust 2017).
- DIRIK, DILAR (2016). *Building Democracy Without the State*. Dostopno na: <http://www.truth-out.org/opinion/item/35441-building-democracy-without-the-state> (20. avgust 2017).
- EVROPSKI PARLAMENT (2016): *Predlog resolucije o pogodbenih in celovitih sporazumih o prosti trgovini z Gruzijo, Moldavijo in Ukrajino*, 16. januar. Dostopno na: <http://www.europarl.europa.eu/sides/getDoc.do?pubRef=-//EP//TEXT+MOTION+B8-2016-0078+0+DOC+XML+V0//SL> (15. avgust 2017).
- GLAZJEV, SERGEJ JURJEVIČ (2014). Evrofašizm. Počemu on vrozroždaetcja čerez 69 let posle pobedy? *Sociologija* (29): 40–45.
- GOLDFRANK, BENJAMIN (2011): *Deepening Local Democracy in Latin America: Participation, Decentralization, and the Left*. University Park: Pennsylvania State University Press.
- GREGORČIČ, MARTA (2005): Caracol - pu'y - školjka : nekaj značilnosti organiziranja, razvoja, boja in izobraževanja v zapatističnih skupnostih. *Časopis za kritiko znanosti* 33(222): 134–158.
- GREGORČIČ, MARTA (2011): *Potencia. Samoživost revolucionarnih bojev*. Ljubljana: Založba *cf.
- GREGORČIČ, MARTA (2017a): Learning in the Self-Determining Rebel Communities.

- Journal of Intergenerational Relationship* 15(1): 64–75.
- GREGORČIČ, MARTA (2017b): Antirasistično opismenjevanje: Epistemologije Juga in protihegemonika postajanja. *Andragoška spoznanja* 23(2): 21–37.
- HARLAMOV, VALENTIN STANISLAVOVIČ (2015): Fašizacija sodobne Ukrajine. *Kriminologija: včera, danes, jutri* 37(2): 50–54.
- HOLLOWAY, JOHN IN ELOÍNA PELÁEZ (UR.) (1998): *Zapatista! Reinventing Revolution in Mexico*. London: Pluton Press.
- JOHNSTONE, DIANA (2014): American Conquest by Subversion: Victoria Nuland Admits Washington has Spent \$5 billion to Subvert Ukraine. *GlobalResearch*, 7. februar. Dostopno na: <http://www.globalresearch.ca/american-conquest-by-subversion-victoria-nuland-admits-washington-has-spent-5-billion-to-subvert-ukraine/5367782> (2. september 2017).
- JOZEF, SUPKO (2014): Cobytja v Krymu v načale 2014 g. v rusko-slovackih lingvokulturnih asociacijah. *Političeskaja lingvistika* (3): 69–78.
- KOTOV, SERGEJ VLADIMIROVIČ, ALEKSANDER VASILJEVIČ PONEDELKOV IN VADIM HASANOVIČ SAHIBGORJAEV (2016): Imaginativna priroda fenomenologiji »Oranževoj revoluciji« na Ukrajine. *Vlast* (10): 198–204.
- MARCOS, SUBCOMANDANTE (2002): *Our World in Our Weapon: Selected Writings*. New York, London, Sydney, Toronto: Seven Stories Press.
- MEKINA, IGOR (2014): Ukrajinsko vlado zrušile zahteve IMF. *Mladina*, 26. julij.
- RAMÍREZ, MAMANI PABLO (2005): *Los microgobiernos barriales en el lavantamiento de El Alto*. Bolivija: El Alto.
- RAMÍREZ, MUÑOZ GLORIA (2003): *EZLN 20 Y 10: EL fuego y la palabra*. Mexico City: La Jornada.
- ROSS, JOHN (2002): *The War Against Oblivion: Zapatista Chronicles, 1994–2000*. Monroe, ME: Common Courage.
- ROSS, CLIFTON IN MARCY REIN (2014): *Until the Rulers Obey: Voices from Latin American Social Movements*. Oakland: PM Press.
- SANTOS, BOAVENTURA DE SOUSA (1995): *Toward a New Common Sense: Law, Science and Politics in the Paradigmatic Transition*. New York: Routledge.
- SANTOS, BOAVENTURA DE SOUSA (2002): *Towards a New Legal Common Sense*. London: Butterworth.
- SANTOS, BOAVENTURA DE SOUSA (2005): Participatory Budgeting in Porto Alegre: Toward a Redistributive Democracy. V *Democratizing Democracy. Beyond the Liberal Democratic Canon*, B. de Sousa Santos (ur.), 307–376. London: Verso.
- SANTOS, BOAVENTURA DE SOUSA (2007): Beyond Abyssal Thinking. From Global Lines to Ecologies of Knowledges. *Review (Fernand Braudel Center)* 30(1): 45–89.
- SANTOS, BOAVENTURA DE SOUSA (2009): A Non-Occidental West? Learned Ignorance and Ecology of Knowledge. *Theory, Culture & Society* 26(7/8): 103–125.
- SANTOS, BOAVENTURA DE SOUSA (2014): *Epistemologies of the South: Justice against Epistemicide*. New York, London: Routledge.
- SANTOS, BOAVENTURA DE SOUSA (2016): Epistemologies of the South. Building

- Public Space upon Absences and Emergences. Uvodno predavanje na simpoziju *What Time is it on the Clock of the World, mednarodni festival o feminizmu in javnem prostoru*, Hamburg. Dostopno na: <https://vimeo.com/167930521> (9. avgust 2017).
- ŠČIPKOV, ALEKSANDER VLADIMIROVIČ (2014): Istoki i smysl sovremennogo neoliberalizma. *Probely v rossijskom zakonodatel'stve* (5): 255–257.
- ŠEHOVCOV, ANTON (2011): The Creeping Resurgence of the Ukrainian Radical Right? The Case of Freedom Party. *European-Asia Studies* 62(3): 203–228.
- ZIBECHI, RAÚL (2005): *El Alto: A World of Difference*. Dostopno na: <http://americas.ironline.org/am/1622> (5. september 2017).
- ZIBECHI, RAÚL (2006): *Despersar El Poder: los movimientos como poderes antistatales*. Buenos Aires: Tinta Limon.